

foglalja a költő fogadtatása és értékelése körüli vitákat, elemzi a róla szóló irodalom legjelentősebb műveit — néha érezhető vonzódással vagy elfogultsággal egyes szerzők iránt —, s nyomozza a belőle sugárzó hatást, hanem mindezt kritikai távlatba is helyezi. Így bontakoztat ki előttünk egy *mai*, de történelmi mélységű Ady-képet. S ha fentebb a szerzőnek a költő iránti hódolatos rajongását említettük, a tárgyával való azonosulásnak bizonyítéka és példája könyvének stílusa, amely tele egyéni színekkel, ötletekkel: hetedfélszáz lapos távon sem fárad ki, lendületét mindig meg tudja újítani, hogy szava Adyhoz méltó legyen.

Az egyik bíráló azzal summázza ítéletét, hogy a könyv, bár vázlatosságában sűríti a problémák teljességét, csak összegezi az eddigi eredményeket, de újat nem ad. A mondat mindkét felét inkább ellenkező előjellel

tarthatjuk igaznak: utaltunk a kötet egyetlenségeire, de egyszersmind felmutattuk kiemelkedő fejezeteinek Ady-ismeretünket új anyagfeltárással és szempontokkal gazdagító értékét.

Teljes és „végleges” pályaképet adni Adyról: ma még kockázatos és szinte félelmetes vállalkozás, ez kétségtelen. Csak elismerés illeti Varga József bátorságát, hogy bele mert vágni. Amellett, hogy korszerű szemlélettel összegezi a főbb Ady-problémákat, művének eredményét és hasznát látjuk abban is, hogy remélhetőleg újjáéleszti a költő iránt megcsappant érdeklődést, ráébreszt még megoldandó feladatokra, s azok a viták, amelyek hiányosságai vagy egyik-másik megállapítása körül támadnak, tisztázni segítenek fontos kérdéseket.

Kovalovszky Miklós

ILLÉS LÁSZLÓ: JÓZANSÁG ÉS SZENVEDÉLY

Tanulmányok és kritikák. Bp. 1966. Magvető K. 639 l.

A kötet egyik összefoglaló jellegű írásában, Nagy Lajosról szólva, írói magatartását mintegy példaképpül állítva fogalmazza meg Illés László „az ügyért égő szenvedély” és a realitásokat mindig szemmel tartó „szigorú józanság” együttes követelményét. E fontos emberi-literátori tulajdonságok stílus és magatartást kialakító jelenléte tapintható ki ebben a csaknem hét esztendő irodalomtörténeti és kritikai munkásságának java termését egybegyűjtő könyvében. Olyan években keletkeztek ezek az írások, amelyekben nagy erővel indult meg a dogmatizmus gátjait leküzdő kutatómunka a valóság teljes feltárása érdekében, másrészt a marxista alkotó szellemiség felvirágzása a történelmi és a napjainkban átélt valóság adekvát művészi kifejezését biztosító irodalomelmélet és esztétika kidolgozását tűzte napirendre. E kötet nem/egy tanulmánya is éppen e valóságfeltáró kezdeményezés úttörő érdemű eredményeképpen jött létre, másik része pedig közvetlenül az elméleti kérdések kidolgozásának harci sodrában született meg. Persze, e szétválasztás sem igazságos, mert például az avantgarde kérdésében új szemléletet hozó tanulmánya éppúgy az adatok eredeti feltárásán épül, mint ahogy a magyar-német szocialista irodalom kapcsolatát vagy a moszkvai Új Hang kritikai munkásságát adatszzerűen feldolgozó tanulmányai egyben a magyar forradalmi szocialista irodalom kibontakozásának, illetve a haladó erők antifasiszta összefogásának történeti-elvi problémafelvetésével beleszólnak az elméleti kérdések vitáiba is.

E kettős törekvés jellegzetes példája a magyar proletáriróadalom egyik csaknem el-

felejtett úttörőjéről, Lékai Jánosról rajzolt portréja. Illés László adatok sokaságából építi élővé a távoli emigrációba szakadt író és forradalmár alakját, plasztikusan, lélektanilag is meggyőzően rajzolja meg a súlyos betegség-diktálta lemondás és a gyűjtő szenvedélyű életszeretet viaskodását e rendkívüli jellemű és akaraterejű alkotóban. Ugyanakkor a magyar proletáriróadalom kibontakozásának egész sor problémáját kapcsolja össze Lékai életútjának bemutatásával, mint például az expresszionizmus szocialista ágának értékelése, a pártosság vagy a proletkult kérdése a tárgyalt időszakaszban. Megmutatja, hogyan függ össze Lékai expresszionista korszakának művészete és az önfeláldozás etikája, ami ez időbeni politikai tetteiben meghatározó jellegű volt, s másrészt, hogy Amerikában keletkezett írásaiban milyen okok és indítékok következtében keveredik a realizmus és a naturalizmus ábrázolásmódja. Illés korszakához kötötten méri fel, s nem rajzolja túl Lékai művészi értékeit, de azáltal, hogy felvillantja e rövid életű alkotó kidolgozatlanabb írásainak részlet-szépségeit is — mint a műveiben rejtőző drámai erő vagy olykor líraiság —, teljesebb pályaképet és maradandó értékítéletet tud nyújtani róla. Ember és mű, önfeláldozó harcos és pártos proletáriróadó egységbe forrottan mutatkozik meg e pályaképpben, hitelesen és plasztikusan állítva elibénk Lékai írásainak legfőbb hőseit, a másokért elégő életeteket, — mint amilyen maga Lékai is volt.

A terjedelmes kötet mintegy felét kitevő, a szocialista irodalom múltját tárgyaló első része — szintén e kettős törekvés jegyében — a magyar forradalmi szocialista irodalom

fejlődésútjának kontúrjait határozott vonásokkal rajzolja fel. Elsősorban az e fejlődés történeti és elvi kérdéseim végigvezető összefoglaló igényű tanulmányában a kötet elején, de ezen túlmenően, az itt sorjázó, sok évi önálló kutatómunkára épült, elvileg és filológiaiailag jól megalapozott tanulmányok is ezt az egységes koncepciót szolgálják és bizonyítják; felvázolják a magyar forradalmi szocialista irodalom valóságos mozgásirányát a Tanácsköztársaság leveretését követően az antifasiszta népfront időszakának irodalmi arculatáig. A két világháború közötti szocialista irodalmunk épületének fő váza és tartópillérei válnak láthatóvá e kötet tanulmányaiban, — természetesen nem mindegyik tartóoszlop, hiszen egyetlen kutató nem vállalkozhat minden oszlop vagy épületfal rekonstrukciójára, hogy az irodalom e múltbéli épülete teljesen kész formájában álljon előttünk. Amit ebből a feladatkörből Illés László magára vállal és megvalósít, alapvető fontosságú.

Szocialista irodalmunk két világháború közötti útjának problematikáját összegező tanulmánya az eddigi kutatások eredményeit foglalja szintetikus egységbe. Ezt követő tanulmányaiban, kritikáiban és vitacikkeiben, amelyek egymással összefüggő gondolatrendszer alkotnak, néhány nagyobb elvi — és egyszersmind tematikai — csomópont köré tömöríti Illés a maga új meglátásait. Történeti és elméleti szempontból egyaránt igen jelentős összefüggéseket világít meg a magyar és a német szocialista irodalom kapcsolataival foglalkozó, annak problémakörét sokoldalúan elemző tanulmányában. A Tanácsköztársaság leveretését követően emigrációba kényszerült magyar szocialista írók útja szorosan együttthaladt, mondhatni egy évtizedre összenőtt a korszak német forradalmi irodalmával. Ennek a két irodalom közötti kölcsönhatásnak nemcsak egyes belső fejlődési fázisait, szervezeti és személyi kapcsolatait, valamint alkotóműhelyeit és folyóiratait mutatja be e tanulmány, de értő műelemzések sorával, továbbá egyes írói pályák, fejlődésutak összemérésével felrajzolja azokat az eszmei-politikai, esztétikai és konkrét megformáláshoz rokonvonásokat is, amelyek e két rokonságvágyú irodalom jellegzetes tulajdonságaiként a húszas évek forradalmi szocialista irodalma egy jelentékeny részének általánosabb érvényű jegyeit fejezik ki.

Lényegében e tanulmányhoz kapcsolódik, ennek vizsgálódásait fejleszti tovább a szocialista irodalom avantgarde irányzatának mindmáig sok vitát kiváltó problémakörébe mélyen hatoló tanulmányában és vitacikkeiben. Hiszen a magyar aktivisták mozgalma elsősorban — bár nem kizárólagosan — a német expresszionizmus balszárnyának, a

német aktivistáknak volt követője a forradalmas esztendőkből, és a húszas évek német avantgardista irodalmában bekövetkező szétkülönülések szintén a mi hasonló fejlődésvonalunkhoz mérhetők leginkább. Ezekben az írásokban Illés László egyrészt levonja a szocialista irodalom belülről haladó avantgarde irányzatok történetileg konkrét kialakulási folyamatának a módszeres vizsgálatából adódó elvi következtetéseket, másrészt pedig a harmincas években e kérdések körül kiéleződött elméleti viták újbóli és tüzetes felmérése által a történelmi vizsgálódással összhangban álló tanulságokat fogalmazza meg. Amikor Illés a lenini tükröződési elmélet alapjáról, azt a konkrét történelmi folyamatokra alkalmazva, ám ugyanakkor a marxista irodalomelmélet legújabb kérdésfeltevésit is szem előtt tartva — beleértve természetesen a Szovjetunióban és más országokban folyó polémiákat is — következetesen szót emel a szocialista irányú avantgarde irodalom elismertetéséért és határozottan szembefordul a marxista esztétikában a harmincas években kialakult „nagyrealista” koncepció álláspontjukat máig fenntartó képviselőivel, tulajdonképpen egy valóságban végbement folyamat és a szocialista realista irodalmat ténylegesen gazdagító irányzat elvi-esztétikai elismertetéséért, elméleti „befogadásáért” hadakozik.

Könyve egyik újabb témakörként, a moszkvai Új Hang kritikái munkásságának, publicisztikai és irodalompolitikai megnyilatkozásainak alapos és sokrétű elemzése során Illés László megrajzolja a népfront-korszak mindmáig helyesnek bizonyult, az egész Európa-szerte szétszóródott magyar progresszív írói irányzatok és csoportok összefogását célzó marxista irodalomszemléletét. E tanulmány párhuzamosan követi a szovjetunióbeli magyar emigráció valamint a hazai magyar irodalom különböző antifasiszta erőinek politikai felfogását, illetőleg az abból fakadó irodalmi nézeteket, s ezek egymáshoz viszonyító szembesítésével fedi fel a hazai progresszív sajtóban és értelmiségi körökben megnyilvánuló, az antifasiszta összefogást gyengítő téves tudatformákat. Másrészt — és ez a tanulmány fő célkitűzése — a nézetek szembesítése során pozitív hatásában mutatja meg az Új Hang hasábjain napvilágot látott, a marxista gondolatiság alkotó továbbfejlesztése szempontjából mindmáig példamutatónak mondható irodalomkritikai tanulmányoknak — valamint az ezek szellemében foganat bírálatoknak — a kommunista emigráció egy korábbi szakasza irodalomfelfogásának leszűkítő tendenciáival szembeforduló, azt meghaladó új szemléletmódját. E tanulmány abból a módszerbeli szempontból is figyelemre méltó, ahogyan Illés e sokágú és bonyolult, roppant szövevényes politikai,

eszmetörténeti és elvi-irodalomszemléleti kérdéseket tematikai elemeire bontva tárgyalja és elemzi, így adva egységes és szemléletes képet a folyóirat fő irányvonaláról az olvasó számára.

Ugyancsak elemző módon, korszakot és irányzatokat átfogni szándékozó igénnyel rajzolja meg Illés a fasizmusellenes magyar irodalom hazai ágazatának fejlődésútját, a problémákat nemzetközi aspektusból is felmérő, összefoglaló tanulmányában. S azáltal, hogy a moszkvai magyar emigráció kritikai tevékenységét is beépíti, a felszabadulás után majd valósággá érő egységesítő tendenciákat is jelezni tudja. A Nagy Lajos korszerűségét bizonyító pályaképeiben, helyesen megvonva az író fejlődésútjának belső fordulóit, gazdag tartalmi-formai elemzéssel mutatja ki az életmű kapcsolódását irodalmunk legjelentősebb törekvéseihez. E gazdag árnyalású portréból legfeljebb Nagy Lajos 1919 előtti pályájának kissé szűk rajzát kifogásolhatjuk. Ugyanakkor jól egészíti ki a róla festett portré vonásait, az író esztétikai alapelveit publicisztikai és kritikai írásaiból kihámozó tanulmány, amelyben Illés erőteljesen támasztja alá a Nagy Lajos művészetének tudatosan osztályharcos szerepéről vett felfogását.

Illés e csoportosításban közreadott tanulmányai annak az elvi alaptételének helyességét bizonyítják, hogy forradalmi szocialista irodalmunk hazai és emigrációba kényszerült ága a meglevő kisebb fáziskülönbségek ellenére „egy áramlatot képviseltek”, ám ugyanakkor képet adnak a szerző egész korszakot átfogó, sokoldalú történelmi és iro-

dalmi tájékozottságáról is. Stílusát mindvégig a pontos, határozott fogalmazás, a gazdag ismeretanyagra támaszkodó magabiztosság és vitázó készség jellemzi. Amit vall és vállal, szenvedélyesen teszi, akár azok a küzdelmes sorsú proletárirók, akiknek hosszú időn át félreértett életművét — vagy az életmű korábban megtagadott részét — szocialista irodalmunk folyamataiba beépíteni többek között éppen e tanulmányok kezdeményezték. Ahol mégis érződik némi pontatlanság vagy inkább félreértési lehetőség, mint a kommunista eszméiségű irodalom kibontakozásának egyes szakaszait vagy alkotócsoportjait jelölő terminusok használatában, nem valami belső határozatlanságból fakadó ellentmondásról van szó, e jelenség sokkal inkább egész irodalomtörténetírásunk terminológiájának ebben a vonatkozásban mindmáig nem eléggé tisztázott állapotát jelzi.

A Gyűjteményes kötetekről címszó alatt megjelent írások lényegében a kötet nagy tanulmányaiban kialakított irodalomtörténeti koncepciót alkalmazzák egy-egy korszak vagy író jellemzésére, mint ahogy A hatvanas évek címszóval közzétett kritikák mai irodalmunk jelenségeinek értékelésénél hasznosítják e jól megalapozott koncepció aktuális vonatkozásait. Magyar irodalom — világirodalom címen egységbe fogott gazdag szempontú írásai is a kötet szerzőjének a tények tüzetes feltárására irányuló szorgalmát, sokoldalú elemzési készségét és az elvi általánosítás vállalásának merészségét egyaránt jellemzik.

József Farkas

Kulcsár, Petrus: Catalogus incunabulorum bibliothecae Batthyányanae. Szeged (Hungaria), 1965. Unio Universitatis de Attila József Nominatae ad Investigandam Veterem Litteraturam Hungaricam. 167 p.

Alig jelent meg a gyulafehérvári Batthyáneum kéziratainak mintaszerűen összeállított katalógusa 1958-ban Szentiványi Róbert szerkesztésében, az idős tudós kezéből hamarosan örökre kihullott a toll. A nemzetközileg is jelentős vállalkozás befejezése más, hivatott szakemberre várt. Kulcsár Péter jelenlegi, a mester emlékének szentelt kötetével végre teljessé tette a híres gyulafehérvári könyvtár katalógusát.

Az ősnymtatványok listája 565 tételt tartalmaz. Az állomány összetétele sok újdonsággal nem szolgál, mert eddig is tudtuk, hogy a zömében skolasztikus művek mellett humanista szellemű nyomtatványok is találhatóak benne: latin és görög nyelvű al-

dinák, Aeneas Sylvius Piccolomini, Johannes Reuchlin, Picco della Mirandola, Laurentius Valla művei, Poggio hírhedett facetiái, továbbá néhány könyv Konrad Celtis és Henckel János exlibrisével.

Adós maradt a Batthyáneum ismeretlen és érdekesebbnek ígérkező glosszákkal is. Két bejegyzés az egész, amelyet érdemes regisztrálni. Az egyik IX. Gergely pápa 1473-ban nyomtatott dekretálisában található, ahol Johannes Kaltenmarcker bécsi professzor említi Mátyás király halálát (252. sz.), a másik pedig egy bázeli bibliában olvasható magyar fordítás id. Plinius *Naturalis historia*-jából, ismeretlen XVII. századi kéztől. (122. sz.). Egyébként magyar szó alig fordul elő a latin és a német mellett, ami van egy esztergomi missaléban (373. sz.), azt már kiadta Horváth Cyrill.

A kötet végén gondosan összeállított mutatók könnyítik meg a keresést. Kulcsár Péter nem sajnálta a fáradságot és a posses-